

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יד, תשכ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לפני תחייתה לפני 80 שנה. הן נראות לנו כעבריות לכל דבר, ויש בהן מלים הדומות מאוד לשרשים עבריים. אך במלאכת הגיזרון יש להיזהר ולהקפיד על מוצאן זה של המלים. גם המלים, שנוצרו מתוך העברית עצמה, יש בהן משום עניין לחוקר הגיזרון להתגדר בו, ועל כך ידובר בפרק הבא.

נחמיה אלוני

חתיכה, חתיכות

(גם חתיך, חתך, חתכה)

השורש חתך מופיע במקרא לראשונה בספר דניאל (ט, כד) בבניין נפעל: "נחתך על עמך", והוא בו מלה בודדת. לעומת זאת הוא שכיח מאוד במשנה.

השם חתיכה אינו נמצא במקרא, אלא בלשון רז"ל. והיא יכולה להיות קטנה מאוד ויכולה להיות גדולה מאוד, וההוראות המסתעפות הימנה היו לשני הכיוונים גם יחד. ובשעה שהחתיכה נפרדת מן השלם, הריהי נהפכת לנושא העומד ברשות עצמו, ויש לה הוראות מיוחדות. במאמר זה מבקש אני לבאר את ההוראות המסתעפות והנדירות של המלה חתיכה.

א. חתיכה = חתיכת בשר, מנת בשר
החלק הנפרד מן השלם נהפך ליחידה בפני עצמה,

וקיבלה המלה „חתיכה“ תוראה של מנת בשר בגודל מסוים שאין להגדירו בדיוק, אולם אפשר לומר: החלק הדרוש לאדם לארוחתו. וכבר נמצאת היא בהוראה זו במשנה¹:

„בשר הנמצא בעזרה אברין עולות וחתיכות חטאות.“ „אבר“ — זה מנותח לצורך הקרבה; ו„חתיכה“ — חתיכות בשר — לצורך אכילה היא.

ועוד הבאה אחת בלשון זו²:

„המפלת חתיכה אם יש עמה דם טמאה ואם לאו טהורה.“ ונאמר בלשון רז”ל³: „שאני חתיכה הואיל וראויה להתכבד בה לפני האורחים.“ ובמקום אחר⁴: „ואם היא (הפרה) נשוכת נחש תתפרק ותפול חתיכות“ — חתיכות אלו הן בשר.

ובספרות ההלכה⁵: „לא בעי חתיכה משתי חתיכות... דאיכא חתיכה משתי חתיכות“ — והנדון הוא חתיכות בשר. ובמדרש⁶: „אמר ר’ סימון בשם רבי חנינא משל למלך שהיה לפניו שולחן ערוך ומיני תבשילין; נכנס עבדו נתן לו חתיכה, שני נתן לו ביצה, שלישי נתן לו ירק. וכן לכל אחד ואחד. נכנס בנו נתן לו כל השלחן לפניו. אמר לו: לאלו נתתי

1. שקלים ז. ג.

2. נדה ג, א.

3. חולין ק ע”א.

4. מובאה זו היא כנראה מתוך קטע גניזה שנעלם ממני סימוני.

5. הלכות גדולות, ויניציאה ש”ח, נא, א.

6. שמות רבה, פרשה ל.

מנה מנה, אבל את הכל נתתי ברשותך". — וברור שם, כי לראשון נתן מנה בשר.

רס"ג בחיבורו "שבעים מלים בודדות" ⁷ אומר: "ודבר גבריאל לדניאל שבעים שבעים נחתך על עמך פירוש גזר על עמך. ושם קטעה בלשונם ⁸ 'חתיכה של בשר', וגם ⁹ 'המפלת כמין חתיכה'". נמצאת למד, כי המלה חתיכה סתם נתכוונה לחתיכה של בשר עד ימיו של רס"ג.

ב. חתיכה = יחידה במדרש, פסקה, פסיקה (פסיקתא)

בתשובות רב עמרם גאון (אדר דשנת קס"ט=857 לספה"נ)^{9א}: "הקורא מגילה למפרע לא יצא ... סירוגין כגון שקראה פיסקי פיסקי ... מיהא על הודר קראה אילא חתיכות חתיכות כי דקאמ' לא הוה ידעו רבנן מאי סירגון וכו'".

ג. חתיכה = יחידת כסף, מטבע או חלק של מטבע

בימי הביניים אנו מוצאים חתיכה בהוראת מטבע:

7. ערך 25. נדפס בספר הזיכרון לגולדציהר, חלק ב, ירושלים תשי"ט, עמ' 1—48.

8. ב"מ ב, א. בספרינו: חתיכות של בשר. ועי' דחי (Dozy), מילואים ערך קטע.

9. נדה ג, א. בספרינו: המפלת חתיכה.

9א. גאניקה, כרך ב, ניו-יורק 1909, עמ' 342 ש' 8—14. ועי' במאמרו של א"ש רוזנטל הנזכר בהערה 11.

1. ר' האי גאון¹⁰: „אספרי (asprum) ... חתיכות של כסף“.

2. רב נתן בעל הערוך, ערך גרע: „וקולבון הוא מטבע קטן. הנתון חתיכות חתיכות ... יש שברי מטבעות טו למטבע או כ חתיכות למטבע. הלוקח מקח למטבע שלם אם נותן מטבע שלם יצא ואם נותן מאותן חתיכות נותן לכל מטבע שתות קולבונו אף כאן בשביל אותו סלע אחד המשתכר נותן אותו תוספת“. ובערך קלבון: „וכמה הוא קולבון מעה כסף דברי ר"מ וחכמים אומרים חצי“.

3. שו"ת ר"מ אלשיך ספר א': „שכל שאהי שוה ה' חתיכות ... אינו שוה שם השאהי כי אם ארבע חתיכות וחצי“.

4. שו"ת מעשי חייא ה': „ובהמשך השתי שנים עלה שער הפרחי זהב ערך טו חתיכות והגרוש ערך מג חתיכות“.

5. פרחון, מחברת הערוך, ערך בצע: „וכן בצע כסף לא לקחו (שופטים ה, יט) פירוש חתיכה“.

הוראה זו הושפעה כנראה מן הערבית, שבה אנו מוצאים קטעה¹¹ בהוראת „מטבע“.

גם באנגלית ובצרפתית אחת ההוראות של piece

10. הערוך, ערך אספרי; צונץ עמ' 542. מאן, Zur Geschichte,

II, Jews in Egypt, עמ' 22 הערה 1.

11. קטעה שימשה גם במשמעות „פיסקה, פיסקא“, עי' במאמרו

של א"ש רוזנטל, ב"יובל שי", ספר היובל לש"י עגנון, הוצ' אוניברסי' בר-אילן, רמת-גן תשי"ח, עמ' 299—301.

היא „מטבע“. לפי המילון של אוקספורד: „חתיכה של תוצרת, קניין ורכוש, שם ליחידה בעלת כמות מסוימת ובייחוד בדים, נשק, כלי במשחק השאח, מטבע, תמונה, חיבור במוסיקה, מחזה ועוד.

ביידיש: „אַ גאָלדשטיקל“ (= חתיכת זהב) „צעהן גאָלדשטיקלאַך“, כמו בגרמנית: Goldstück.

ד. חתיכה = כרך, ספר

המלה בהוראה זו ¹² נמצאת על פי רוב ברשימות ספרים ¹³: „תלמוד בבלי בט חתיכות... רב אלפס בג חתיכות...“. ויש שהמנין בא בראש ¹⁴: „א חתיכה מתוספות...“. ויש שאין בידו אלא כרך אחד, והוא בכל זאת מציין את המלה חתיכה בלשון רבים ¹⁵: „א חתיכת משניות בקלף... א חתיכות מחזור בקלף“. ובסיכום של רשימה ¹⁶: „סך כ חתיכות ספרים“.

¹². ע"י גם א"מ הברמן, לתולדות הספר העברי, ירושלים תש"ה.

עמ' ¹⁷: „חתיכה (חתיכות ספרים)“; רמ"ש, Vorlesungen, ברלין 1897, עמ' 22 הערה 22: חתיכות ספרים = pieces; עמ' 40; שמונה חתיכות ספרים מנייר; המזכיר XVIII (1878), עמ' 84 (מה"מ צוין בספר הקודם, עמ' כמ"מ למונה זה, אולם לא עלה בידי [וע"י להלן] לגלותו); V, REJ, (1882), עמ' 280.

¹³. הספרייה הלאומית בחינה, קטלוג שווארץ, עמ' 145 דף 2 ע"א.

¹⁴. כ"י וינה מס' 188/64 ש' 7.

¹⁵. כ"י הואטיקן מס' 465 דף 275 ע"א, ש' 12.

¹⁶. כ"י הואטיקן אורבינאטי מס' 32. זה מובא עליידי רמ"ש, ש,

ויש גם במשקל שם אחר ¹⁷: א' חתך חומש בקלף; ובמקום אחר ¹⁸: „ועוד א' חתך מחיבור“. ונמצא המונח גם בספרי אשכנזים ¹⁹: „ושרוצים שאמסור מספרי זה חלק א הנזכר ששה חתיכות כדי למסרם לבא"ד כפול“. ובחיבור אשכנזי אחר ²⁰: „והנה שלחת הספרים למורנו הרב רבי ידידיה ולי למכור לך ב חתיכות מאותם ספרים מסרתי ב חתיכות למוהר"ר ידידיה למכרם ומכרם“.

הוראה זו של חתיכה מושפעת משימוש המלה קטעה בלשון הערבית-יהודית, שגם אותה מצאנו ברשימות ספרים בימי הביניים ²¹: „ותפסיר תרי עשר קטעתין“ (=תרגום או פירוש ת"ע שני כרכים). ובסדר הפוך של העניינים ²²:

V REJ (1882), עמ' 280 „huit“ ורומז במ"מ אל XVIII, HB (1878), עמ' 84, אולם לא מצאתי אלא הזכרת כה"י אורבינאטי מס' 32 (גם בספרו Vorlesungen, עמ' 22 ציין את מה"מ האלה), ועל כן נראה בעיניי, כי הכוונה להבאה זו והמספר הוא שיבוש מן „כף“ ל„חית“ (huit).

17. כ"י הוואטיקן מס' 465 דף 275 ע"א ש' 9.

18. כ"י בספרייה הלאומית בפריס מס' 180, דף 247 ע"א.

19. יעבץ, מגילת ספר, ווארשה תרנ"ז, עמ' 169; ועיי"ש, עמ'

185—186.

20. שו"ת מהר"ם מרוטנברג, פראג ש"ס, סי' תקע"ו.

21. סעדיאנה סימן 37 מס' 3; VII, ZfHB (1903), עמ'

184—185.

22. ע"י T—S 20/47 ש' 26—27. הקטע נדפס בכתב-העת

„וקטעתין פיהא ארבעה אספאר אלאכ'ירה מן אלנבי מתרג'מה בכ'ט עראקי“ (=ושני כרכים בהם ארבעת הספרים האחרונים של הנביאים בכתיבה בבליית). ובסיכום של רשימה²³: „וד'לך אלג'מיע יט קטעה עדדהא... (ואלה בסך הכול תשעה עשר כרכים במספרם...), במיוחד מרבה להשתמש במונח זה רב יוסף ראש הסדר (המאה הי"ב). בהקדמתו לסידור²⁴ יש כמה וכמה פעמים קטעתין וקטעה; וברשימת ספריו יש²⁵ „טו קטעה“.

הוראה זו של המלה חתיכה אינה ידועה בלשונות האירופיות אלא בשימוש הכללי בייצור ובמסחר. לא מצאנו בעלי ספריות מונים את ספריהם לפי חתיכות, אלא לפי כרכים Band, volume. לעומת זאת, בספרותנו מצוי המונח הביבליוגראפי חתיכה במשמעות כרך גם בקרב יושבי

XX, JQR (1908), עמ' 450—463, ולעניינו חשוב עמוד 459.

23. כ"י הנ"ל בהערה 19. ועי"ש הערה 2 כתובת שגם בה נזכר המספר יט והערתו של פוזנסקי. רק כאן תורגם: Bände = כרכים.

24. כ"י T—S K 3/1, הדפיס אסף, קרית-ספר, יח (תש"א),

עמ' 63 ש' 8 מלמטה פעמיים: „קטעתין“; ש' 1 מלמטה: „קטעתין“

פעמיים ו„קטעה“ פעם אחת; עמ' 64 ש' 6 „קטעה“ ותורגם שם בכל

פעם במלים: חטיבה, חטיבות במקום חתיכה, חתיכות. ועי' שם,

עמ' 65—66.

25. כ"י אדלר, מס' 2539 דף א ע"א ש' 7; גרפס XIII JQR

(1900), עמ' 55; ושנית אדלר, About Hebrew Manuscripts, אוקספורד

1905, עמ' 40 ש' 94.

ארצות האסלאם וגם בקרב יושבי ארצות הנוצרים. המסקנה אפוא — שיושבי ארצות הנוצרים השתמשו במונח זה בהשפעת יהודים מארצות האיסלאם. אולם ייתכן, כי הראשונים השתמשו בהוראה זו במובן המסחרי בלבד בלא להשפעת יושבי ארצות האסלאם.

ה. חתיכה = יחידת בד, גליל
במסחר נוהגים לומר על כל יחידה בעלת כמות מסוימת, שרבות כמותה בסוגה, חתיכה, ולפיה מונים אותו סוג, ובייחוד באריגים, וכך מצאנו שם ספר²⁶ „חתיכת בד“ (הכוונה לגליל בד).

ו. חתיכה, חתכה = טלאי
רד"ק, בספר השרשים, ערך טלא: „ונעלות בלות ומטלאות (יהושע ט, ה) שהן מתקנות מחתיכות עור עליהן במקום בלייתן. וכן אמרו רבותינו ז"ל לחתיכת עור (שבת קיד ע"א) בטלאי על גבי טלאי. וכן לחתיכת בגד מטלית (נדה ו ע"א). וכן ידמו כתמי הגזנין חתיכות חתיכות ותעשי לך במות טלאות (יחזקאל טז, טז) כלומר בגדים מגזונים הרבה; ופרחון במחברת הערוך, ערך טלה: „חתיכות שדמויותיהן משונין“. ואילו במקור ששימש לשניהם, הוא ספר השרשים לריב"ג, כתוב בערבית: „תפסירה מרקעה ואלרקעה תסמי פי אלמשנה מטלת“, ותרגם אבן תבון: „כלומר שהיו מתוקנים בחתכות והחתכה מן הבגד נקראת בלשון המשנה מטלת“.

26. חארשה תרנ"ו וזה תרגום מגרמנית.

ז. חתיכה = מקטע

גם חלק המעגל, שנפרד על-ידי מיתר וקשת (קו ישר החותך את העיגול), נקרא חתיכה²⁷: „חתיכת העגולה היא הצורה שסובב לה קו ישר וקצת מהסובב או יותר מחציה, או פחות“. כך בתרגום משה אבן-תיבון (כ"י מנטובה 1) לאוקלידס, יסודות מאמר ג', הגדרה י, אולם בתרגום יעקב בן מאיר הנוסח הוא בשינוי קטן: „חתיכת העגולה“²⁸. זה תרגום המונח הערבי קטעה.

ח. חתיכה = חלקיק

אם בהוראות הקודמות שמשה חתיכה כשם ליחידה גדולה פחות או יותר, ועל-פי-רוב ליחידה גדולה יותר ממה שמכוון ביסודה של המלה, הרי יש שהיא מציינת יחידה קטנה, שאין עוד אפשרות לחלקה עוד²⁹: „הדבר שלא יחלק ויחתך לשנים הוא יקרא חתיכה או חלק והוא הדבר הדק דק לעיניך אינה יכולה העין לראותו כגון דקות אבק עפר וקמח הנטחן“; ויובא כאן רק עוד מחבר קראי אחד³⁰: „וזה הדק שקוראים אותו חכמינו חתיכה“.

27. לפי בן-יהודה, ערך חתיכה, זה נדפס ולא עלה בידי למצוא,

וכנראה שמה"מ משובש.

28. על שינוי זה העירני ד"ר גד צרפתי, ורב תודות לו, ולא

צוינה הוראה זו במילון בן-יהודה.

29. ספר האשכול ליהודה הדסי סי' סה. ועי"ש להלן: חתיכות.

30. אהרן בן אליהו, עץ חיים דף ד ע"ב.

ט. חתיכה = בחורה; חתיך = בחור; שם תואר
חתיכי, חתיכית

בשנים האחרונות נפוץ בפי הנוער הישראלי השימוש
במלים הנ"ל, ואין לראותו כפסול. ההוראה מושפעת מן
היידיש. באוצר הפתגמים ביידיש נמצא ⁸¹ „וואס מיאוסער
דאס שטיק אלץ גרעסער דאם גליק“, והכוונה לבחורה המצליחה
לקבל חתן נאה, אף כי היא מכוערת. בלשון יידיש אומרים
על איש או אישה גבוהים ורחבי כתפיים: „דאס איז א שטיק“
(= זוהי חתיכה). ועל איש גס ולא־הגון נהגו לומר: „דאס איז
א שטיק“ (זוהי חתיכה); „א געמיינ שטיק“ (= חתיכה גסה) ויש
בשימוש זה מן הגסות. המלה נמצאת בספרו של ר' אליהו
בחור ⁸²: „... והשם חתך או חתיכה בלשון אשכנז איין שנייד
או איין שטוק, ובלעז פעץ או טאליין“.

באנגלית נאמר על גב' פומפאדור ⁸³: *a piece for the king*,
והכוונה לאישה נכבדה ועדינה כמתאימה בשביל המלך. לעומת
זאת ברוסית אומרים *ona stuka; ona stucka*, והכוונה לאישה
זונה.

בלשוננו בארץ מרבים כיום להשתמש במלה זו, ויובאו
דברים רק משני סופרים:

31. א' בערנשטיין, יידישע שפריכווערטער, ערך שטיק מס' 3712.

32. התשבי, איזנא 1541, ערך חתך.

33. סידני הוק (Sidney Hook) *The Hero in History*

בוסטון 1955, עמ' 89.

א. יהושע בר יוסף, ב"סיפור הארבעה"³⁴ : חתיכה תל-אביבית".

ב. שושנה שרירא, "ללכת ככה סתם בכביש"³⁵ : "מי אמר לה ? אז שלא תהיה חתיכית כל כך ... כל אחת חתיכית היום. אורה חתיכית, דינה חתיכית, עפרה חתיכית, אפילו נחמה חתיכית, יפה חתיכית עוד איך. דליה ... אין לך בגדים יותר חתיכי ... בן אדם — נותרתח אמנון — עוזר לחפש חתיכה שאבדה לי ... (בסך הכול ארבע-עשרה שורות של טור עיתון, והן בסך הכול שבע בספר רגיל, והשורש חתך בשימוש זה תשע פעמים).

בעברית יש בשימוש זה טעם לגנאי, מאחר שהמלה חתיכה בלשון חז"ל מכוונת לבשר בהמה, ואנו מרגישים מטעם הלוואי, שיש למלה זו בידיש וברוסית, ועל כן גוני הזלזול והגסות מקופלים ואף מכופלים בה.

34. הארץ, גליון יום שישי א בטבת תשי"ט (12 בדצמבר 1958).

וכך גם משה שמיר, תחנת לוד : "כמה חתיכות" ; אורי קיסרי, סיפור על אשה שהלכה לקולנוע לבדה, הארץ 16 במאי 1958 ; והמלה מופיעה בתרגומים של סרטי קולנוע לעתים קרובות.

35. הארץ, גליון יום שישי, 4 בנובמבר 1960, עמ' 13.